

DİAUEH'DE BİR URARTU KALESİ: UMUDUM TEPE (KALORTEPE)

Altan A. ÇİLİNGİROĞLU

Umudum Tepe Erzurum'un 18 km. kuzeyindeki Umudum köyünün (İmidimbaba) 2 km. batısında yer alır. Kale Erzurum ovasını kuzeyde sınırlayan sıradağların ova ile birleştiği yerde, Erzurum ovasına egemen kayalık bir burun üzerinde kurulmuştur (Lev. I/1). Tepe üzerinde yıkık duvarların bulunduğu alan ovadan yaklaşık olarak 100 m. yüksekliktedir. Yüzeydeki kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla kalenin kurulduğu kayalığın güney ve güney-doğusunda, ova düzleminde kaleyi bu yönde çevreleyen bir sur duvarının izleri vardır. Bu izlerin yer aldığı bölüm kaleye çıkış için en uygun olan kısımdır. Ayrıca bu noktada eski devirlerde de kullanıldığı olası olan bir su kaynağı yer alır. Kalenin su gereksinimi bu kaynaktan ve yerleşme yerinin batısından akan bir çaydan sağlanmış olmalıdır. Kalenin yer aldığı kayalık burunun güney yüzüne oyulmuş ve çok düzgün kaya işçiliği gösteren bir kaya mezarı kalenin önemini vurgular. Yerleşim yerinin farklı yerlerinde kayalara oyulmuş farklı ölçü ve şekillerde nişler vardır (Lev. I/2, 3). Mezarın üstündeki düz bir alanın kuzeyinde kaya nişleri ve duvar kalıntılarından oluşan bir bütünün kutsal alan olma olasılığı kuvvetlidir (Lev. I/3).

Kayalığın üstünde yerleşmeğe ayrılan kısım çok kısıtlıdır. Bu sınırlı alan üzerinde bugün hâlâ görülebilen duvar kalıntıları vardır. Bu duvarlar yüzey kalıntılarından anlaşıldığı kadarıyla 50x75 m. lik dikdörtgen bir alanı çevreler. Kuzey-doğudaki sur duvarlarından hemen sonra kaleyi kuzeydeki düzlükten ayıran 5 m. genişliğinde bir hendek vardır. Kalenin ulaşılması en kolay noktalarından biri de burasıdır (Lev. II/1). Sur duvarlarının çevrelediği alan içinde çok sayıda taş bloklar görülebilir (Lev. II/2, 3). Kale içindeki yapıların kalıntıları olduğu kesin olan bu yıkıntı taşların ne tür bir yapıyı oluşturduğunu anlamak olanaksızdır. Ancak taş bloklarının ölçüle-

rine bakılarak bu yıkıntıların bir zamanlar ovayı tümüyle görebilen görkemli bir yapının temel kalıntıları olduğu söylenebilir (Lev. II/2).

Sur duvarları belli bir ölçü ve şekil göstermeyen taş bloklarından örülmüştür (Lev. III/1). Bu blokların uzunlukları çok kez 1 m. yi bulur. Bazı yerlerde duvarlar iki-üç taş sırası yüksekliğine dek korunmuştur (Lev. III/2). Taş blokların dış yüzeylerinde çok az bir işçiliğin izleri görülür. Taşlar genel olarak beş ya da daha fazla kenara sahiptir. Bloklar arasında büyük boşluklar vardır ve bu boşluklar bazı durumlarda daha küçük taşlarla doldurulmuştur. Tarafımızdan «Kiklopik Yöntem»¹ olarak adlandırılan bu tür duvar örme yöntemi Van kalesinin yakın çevresindeki Aşağı Anzaf², Zivistan³ ve Van kalesinin bazı yerlerinde kullanılmıştır. Bu kalelerin yanında aynı yöntem Menua'nın yaptırdığı Yukarı Anzaf kalesinde «Klasik Urartu Yöntemi»⁴ ile yanyana görülebilir. Aşağı Anzaf ve Zivistan kaleleri çevrede bulunan yazıtların yardımıyla, kesin olmakla birlikte, İşpuini devrine (M.Ö. 825/4 - 810) tarihlenir⁵. Kiklopik yöntemin kullanıldığı Yukarı Anzaf kalesi ise Menua devrinde inşa edilmiştir⁶. Bu örneklerden anlaşılacağı gibi Umudum Tepe'de görülen sur örme yönteminin İşpuini ve Menua'nın saltanatları sırasında, tarihsel olarak 9. yüzyılın sonu ve 8. yüzyılın başında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak burada aydınlatmamız gereken nokta Umudum Tepe'deki Urartu kalesinin bu zaman parçası içinde nereye tarihlendiği ve önerilecek bu yapım tarihinin yazılı verilerle uyuşması sorunudur. Umudum Tepe'nin yer aldığı Erzurum ovası Urartu kayıtlarında *Diauehi* olarak geçer⁷. *Diauehi* krallığı

1 A. Çilingiroğlu, «Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler», *Belleten*, (baskıda); *Urartu and Western Iran: Light on Cultural Origins and Interrelations*, 214-215, Manchester, 1976. (Basılmamış Doktora tezi).

2 C.A. Burney, «Measured Plans of Urartian Fortresses», *AS* 10, 1960, 181-182.

3 C.A. Burney, *ibid*, 177-178.

4 A. Çilingiroğlu, «Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler», *Belleten*, (Baskıda); *Urartu and Western Iran*, 215-216.

5 Hulin, *AS* 10, 1960, 205-7 (A. Anzaf); G.A. Melikişvili, *Urartskie klinoobraznye nadpisi* (=UKN), no. 4-12 (Moskau, 1960) (Zivistan).

6 C.A. Burney, *ibid*, 178-181; Hulin, *ibid*, 205; UKN 71.

7 C.A. Burney, «A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalıdere», *AS* 16, 1966, 60 v.d.; *The Peoples of the Hills*, 136, (London,

9. yüzyılın sonunda Urartu'nun kuzey ve kuzey-batıya yayılmasını engelleyen en önemli etkenlerden biriydi. Urartu kralları kuzeye ve kuzey-doğuya egemen olmak ve yörenin zengin doğal kaynaklarından⁸ yararlanmak için bu toprakları egemenlikleri altına almanın zorunlu olduğunun bilincindeydiler. Bu bilinçten kaynaklanan Menua saltanatının ilk yıllarında yöreye seferler düzenlemeğe başlamıştı. Delibaba ve Hasankale (Pasinler) arasındaki Yazılıtaş yazıtından⁹ anlaşıldığına göre Menua *Diauehi* kralı *Utupursini*'yi yenilgiye uğratmış ve krali kenti *Şaşılı*'yu ele geçirmişti. Bu kentin adı Horasan'ın 20 km. kuzeyindeki Zivin'de bulunan yazıtta da geçmektedir¹⁰. Bu yazıt ve Delibaba¹¹ ile Hasankale'de¹² bulunan diğer Urartu yazıtlarının konumlarından anlaşılacağı gibi *Diauehi* krallığının doğu sınırı Hasankale'ye dek uzanmaktaydı¹³. Ancak krallığın asıl yayılım alanı Aşkale ile Tercan arasındaki yöre olmalıdır¹⁴. Bu durumda Umudum Tepe'nin yer aldığı bölge *Diauehi* krallığının doğu sınırına yakın bir yerdedir. Menua'nın ve ondan sonraki kralların Sevan bölgesine ulaşmak için kullandıkları birkaç yoldan biri de bu topraklar üzerinden geçmekteydi. Urartu kralları Sevan gölüne varmak için Patnos - Ağrı - Eleşkirt - Zivin - Horasan - Sarıkamış - Kars ve Gümrü (Leninakan) yolunu da sık sık izlemiş olmalıydılar. Bu nedenle Menua, saltanatının ilk yıllarında Umudum Tepe'nin yer aldığı Erzurum ovasının doğu bölümünü de içermek kaydıyla *Diauehi* krallığının doğu topraklarını kesinlikle egemenliği altına almış olmalıdır. *Diauehi* krallığının tümüyle Urartu topraklarına katılması ise Menua'dan sonra gelen Argiştı I devrine (M.Ö. 786-764) rast-

1971). Farklı bir görüş için bak : Kinnier-Wilson, «The Kurba'il Statue of Shalmaneser III» *IRAQ* 24, 1962, 104 ve 106-8.

8 *Diauehi* krallığının Argiştı I'e sunduğu vergi bölgenin zenginliğinin en önemli kanıtıdır : «... 41 *mina* saf altın, 37 *mina* gümüş, 10.000 *mina* bakır, 1000 binek atı, 300 baş büyük boynuzlu sığır, 10.000 baş küçük boynuzlu sığır...» (UKN 128) ın yanısıra «... altın, 10.000 *mina* bakır, ... boğa, 100 inek, 500 koyun, 300 binek atı» da yıllık vergi olarak Urartu krallığına ödenmekteydi.

9 UKN 36.

10 UKN 37 : «*Şaşılı* kentini ele geçirdim, bu yazıtı ulu tanrım Haldi için diktim».

11 UKN 68.

12 UKN 69.

13 A. Çilingiroğlu, *Urartu and Western Iran*, 99.

14 C.A. Burney, *The Peoples of the Hills*, 136.

lar. Bu kral Urartu kayıtlarında son kez *Diauehi* adından sözeder. Bu tarihten sonra ülke Urartu'dan gönderilen bir prens ya da vali tarafından yönetilmeğe başlanır¹⁵. Sözünü ettiğimiz verilerin ışığı altında sur duvarlarının yapılaş yönteminin verdiği tarih ile yazılı kaynaklar arasında bir çelişki doğmamaktadır. Kanımıza göre Umudum Tepe'deki Urartu kalesi Menua devrinde inşa edilmiş olmalıdır. Kale duvarlarında uygulanmış olan «kiklopik yöntem»in Menua'nın saltanatının içlerine dek varlığını sürdürmüş olması önerdiğimiz yapım tarihini mimari açıdan da kuvvetlendirmektedir.

Kalenin yer aldığı kayalığın güneye bakan yüzüne bir kaya mezarı oyulmuştur (Lev. I/1, IV/1). Kaya mezarı iki bölümden oluşmaktadır : 1. mezarın önündeki düzlükten kayaya oyulmuş merdivenlerle çıkıldığı anlaşılan, tavanı semer-dam şeklinde olan bir ön oda, 2. buradan üç kademeli bir kapı ile girilen mezar odası (Lev. IV/2). Ön odanın uzunluğu yaklaşık olarak 7 m., yüksekliği ise 4 m. dir. Bu odanın doğusunda üç kademeli kapı ile girilen mezar odasının arka duvarı (kuzey) önünde ana kayaya oyulmuş bir seki yer alır (Lev. V/1). Mezar odasının aydınlatılması kapının doğusunda, yukarıda açılan yine üç kademeli bir pencere ile sağlanmıştır (Lev. V/2). Kaya işçiliğinin güzelliği ve yapılaş yöntemi açısından daha çok Van kalesindeki kaya mezarlarını andıran bu mezar Umudum Tepe'nin önemini açıklamayı yönünden ilginçtir. Bu tip anıtsal kaya mezarlarının çoğunca krallar, prensler ya da bölge valileri için yapıldığı dikkate alındığında, Umudum Tepe'deki mezarın Erzurum eyaletinin yönetimi için gönderilen vali ya da prens için yaptırılmış olduğu söylenebilir. Askeri yapı kalıntısı olarak pek zengin olmayan bu yerleşme yerinin bu yörenin en büyük kalesi olduğunu önermek olası değildir. Ancak gerek görkemli bir mezarın varlığı ve gerekse kalenin çeşitli yerlerine yayılmış kaya nişlerinin ve belki de bir açık hava tapınağının varlığı burasının bölgenin yönetici kişisinin oturduğu bir saray olduğunu gösterebilir. Kaya mezarının kale ile aynı tarihte mi yoksa daha sonra mı yapıldığı sorunu bugünkü verilerle aydınlatılamaz. Ancak yapılaş yöntemi, planı ve kaya işçiliği dikkate alınırca mezarın kaledeki sur duvarlarıyla aynı tarihte yapılmamış olduğu, belki de Argıştı I ya da Sarduri II devrine ait olabileceği bir varsayım olarak önerilebilir.

15 C.A. Burney, *ibid*, 137.

**AN URARTIAN FORTRESS IN DIAUEHI : UMUDUM TEPE
(KALOR TEPE)**

Altan A. ÇİLİNGİROĞLU

Umudum Tepe is located 18 km. north of Erzurum, and 2 km. west of Umudum Köy (İmidim Baba). The fortress, built on a rocky spur, seems to defend the plain of Erzurum which is immediately to the south (Pl. I/1).

As we gathered from surface remains, during our survey in the summer of 1978, there may have been a fortification wall running along the south-east of the hill. This very part of the hill provides the easiest access to the fort. A fresh-water well on the south-east slope had possibly been used in much earlier periods though a stream, flowing close to the west of the spur, would have been the main water supply. A well-dressed rock-cut tomb on the south edge of the spur and some niches emphasize the importance of Umudum Tepe (Pl. I/2-3).

Remains of fortification wall on top of the hill are still visible, and sometimes reach two courses high. These walls enclose a rectangular area measuring 50.0 x 75.0 metres. A moat of five meters width in the north-eastern quarter of the hill should had served as an additional defensive element (Pl. II/1). A number of stone blocks within the rectangular area are the only evidence for the existence of some buildings although not much information about their plans can be obtained from the surface remains (Pl. II/2-3).

The fortification walls were built with stone blocks in different sizes and shapes (Pl. III/1). The length of the largest stone block does not exceed over one meter. In some cases, the walls have been preserved up to two or three courses high (Pl. III/2). Huge blocks of stones show very limited dressing, and have generally five or more edges. There are big gaps between the stones, and these gaps are, in some cases, filled with small stones. The best example of this

building technique, named «the cyclopean technique» by the writer¹, may be seen at Lower Anzaf² and Zivistan Kale³ which were both evidently built in the time of Ishpuini. At Upper Anzaf Kale «the cyclopean technique» was used side by side with «the classical technique of Urartu»⁴.

Lower Anzaf and Zivistan Kale can be dated to the reign of Ishpuini, c. 825/4-810 B.C., according to the cuneiform inscriptions found near both fortresses⁵. Upper Anzaf, on the other hand, was built by Menua, the great builder⁶. It can surely be generalized that the technique of the fortification walls of Umudum Tepe was mainly used in the late ninth and early eighth centuries B.C., namely in the reign of Ishpuini and his son Menua.

Although «the cyclopean technique» was used in the reigns of the above mentioned two Urartian kings, there are still two major questions to be answered: first, who constructed Umudum Tepe, Ishpuini or Menua, and second, are there any written records indicating that one of these kings was the builder of Umudum Tepe.

It has been suggested that the Erzurum plain was the land of Diauehi in the Urartian written records⁷. The kingdom of Diauehi appears to have been the main obstacle to the late ninth century Urartian expansion towards the north and north-east. Urartian kings would have realised the importance of these northerly lands,

1 Çilingiroğlu, «Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler», *Belleten* (inprint); *Urartu and Western Iran: New Light on Cultural Origins and Interrelations*, 214-15, (Manchester, 1976), (unpublished Ph. D. thesis).

2 Burney, «Measured Plans of Urartian Fortresses», AS 10, 1960, 181-2.

3 *ibid.* 177-8.

4 Çilingiroğlu, *ibid.*, 215-6.

5 Hulin, «New Urartian Inscribed Stones at Anzaf» AS 10, 1960, 205-7 (Lower Anzaf); Melikishvili, *Urartskie klinoobraznye nadpisi* (UKN, Moskau, 1960), no. 4-12 (Zivistan).

6 Burney, *ibid.* 178-8; Hulin, *ibid.* 205; UNK 71.

7 Burney, «A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayahdere», AS 16, 1966, 60 ff.; *The Peoples of the Hills*, 136 (London, 1971); Kinnier-Wilson, «The Kurba'il Statue of Shalmaneser III», *IRAQ* 24, 1962, 104 and 106-8.

and it was necessary to conquer the Erzurum plain in order to reach further north and north-east, to make use of such raw materials as copper and silver abundant in this part of Anatolia⁸.

The first military campaign to *Diauehi* was conducted by Menua. According to the Yazılıtaş inscription⁹, located at Yazılıtaş between Delibaba and Hasankale (Pasinler), Menua had defeated *Utupurshini*, king of *Diauehi*, and had captured his royal city, *Shashilu*. The name of his royal city also occurs in another inscription discovered at Zivin, 20 km. north of Horasan¹⁰. The location of Zivin Delibaba¹¹ Hasankale¹² and Yazılıtaş indicates that the frontier of *Diauehi* would have reached Hasankale in the east¹³. The kingdom of *Diauehi* had mainly occupied the region between Aşkale and Tercan¹⁴. Umudum Tepe, would have thus been situated close to the eastern frontier of *Diauehi*.

One of the natural routes to the Sevan region passes through *Diauehi*, and had often been used by Menua and Urartian kings preceding him. This route begins at Tushpa, and runs through Patnis - Ağrı - Eleşkirt - Zivin - Horasan - Sarıkamış - Kars and Gümürü (Leninakan). Therefore, Menua would have conquered the eastern regions of *Diauehi*, where Umudum Tepe is located, in order to reach the Sevan region safely.

Despite Menua's extensive efforts it was in the reign of Argishti I (c. 786-767 B.C.), son of Menua, that *Diauehi* was completely conquered. It was also in the time of Argishti I that the last

8 «...(Here) is the kind of tribute the man of Diauehi presented to (king) Argishti: 41 minas of pure gold, 37 minas of silver, 10.000 minas of copper, 1000 riding horses..... (Here) is the kind of tribute... I established for the (land) of Diauhi, so that it gave (it) yearly... minas of pure gold, 10.000 minas of copper... bulls, 100 cows, 500 sheep, 300 riding horses...» (UKN 128).

9 UKN 36.

10 UKN 37: «I conquered the city of *Shashilu*, I have erected this inscription to the god *Haldi*, my sovereign god».

11 UKN 68.

12 UKN 69.

13 Çilingiroğlu, *ibid.* 99.

14 Burney, *ibid.* 136.

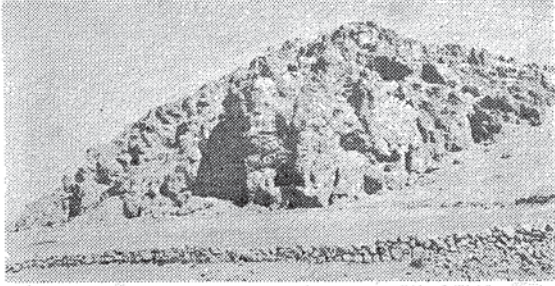
mention of *Diauehi* occurs in an Urartian written record. From this date onwards, the land of *Diauehi* began to be governed by a prince or a governor appointed by the Urartian court¹⁵.

The historical facts concerning the land of *Diauehi* are not contradictory to the dates provided by the above mentioned historical data and the dating of the fortification technique. According to our belief, the Urartian fortress of Umudum Tepe may have been built in the reign of Menua. The existence of «the cyclopean technique» at Umudum Tepe, and its occurrence at the early eighth century Urartian fortresses may be taken as architectural support for dating the foundation of Umudum Tepe in the reign of Menua.

A rock-cut tomb situated on the south face of the rocky spur consists of two parts; a main chamber with a triangle-topped ceiling, and a burial-chamber provided with a recessed door (Pl. I/1, IV/1-2). A platform along the rear (north) wall of the burial-chamber is hewn out of rock (Pl. V/1). A recessed window occurs on the south wall, above the recessed door (Pl. V/2).

The technique and high quality workmanship resemble well known rock-cut tombs at Van Kale. Since such rock-cut tombs generally belong to the members of the royal family, it is quite possible to suggest that the rock-cut tomb of Umudum Tepe was also hewn out for a governor or a prince appointed to govern the land of *Diauehi*. It is difficult to say without systematic excavation whether the fortress and the rock-cut tomb were built at the same date. Considering, however, the technique and workmanship of the tomb it is possible to suggest that the fortress itself had been built before the rock-cut tomb; hewn out perhaps in the time of Argishti I, or more possibly in the reign of Sarduri II.

15 Ibid. 137.



1



2



3



1



2



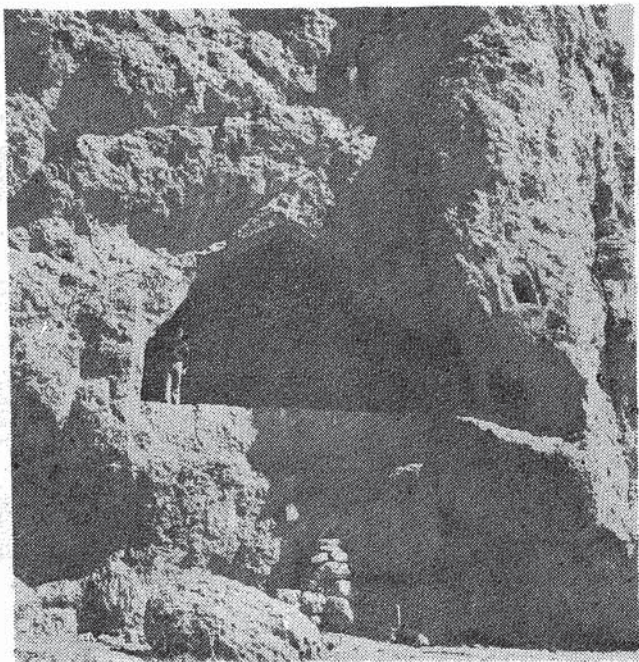
3



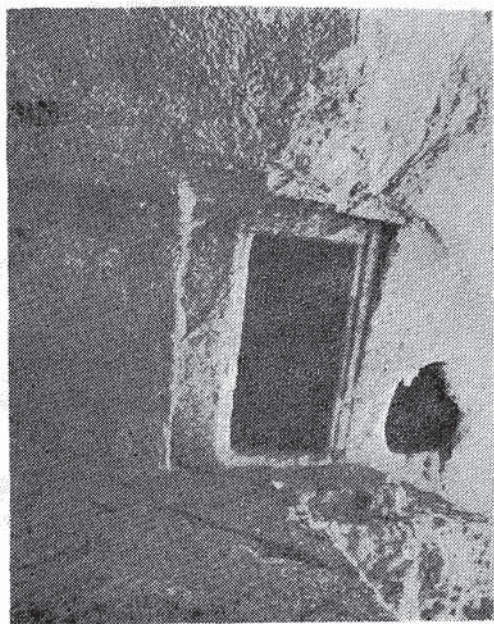
1



2



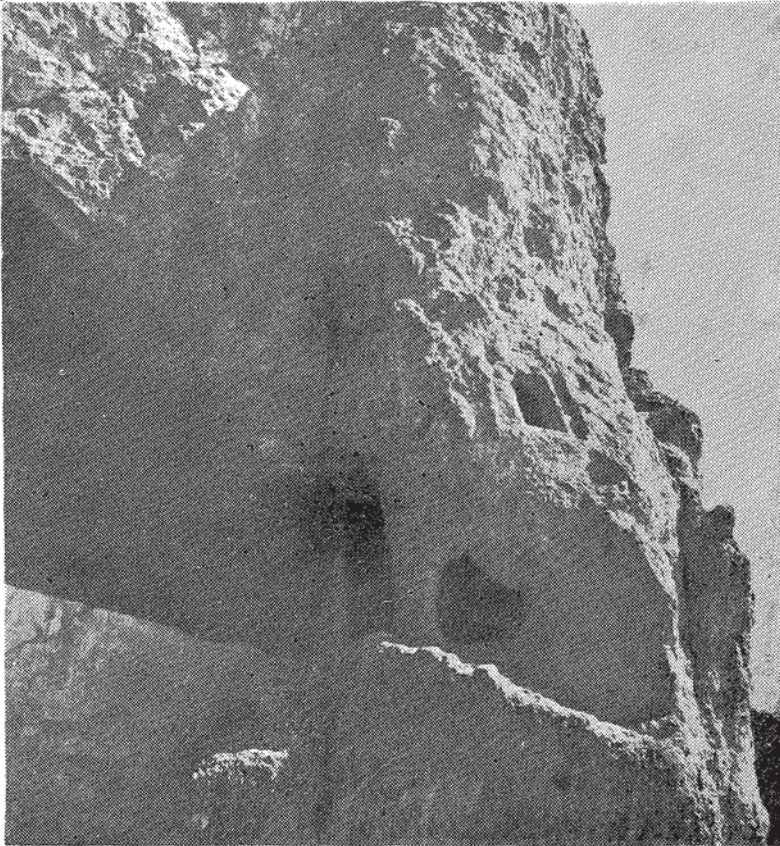
1



2



1



2